

HOMONNAI SAROLTA

A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései

A 14. századi bencés reformmozgalmat általában XII. Benedek pápa 1336. évi *Summa magistri* bullájával fémjelzi a szakirodalom. Azonban a bencés rend megújításának, felfrissítésének igénye, mely igen intenzíven jelentkezett a 14. századi Magyarországon, 13. századi előzményekre vezethető vissza. Az egész bencés rend reformját a fegyelmi lazulás, az elvilágiasodás, új eszmék jelentkezése tette szükségessé, mert a bencések képviselte vallásosságot már meghaladták a kor új igényei. Magyarországon főként a tatárjárás és a hatalmi-politikai harcok követte elszegényedés tette szükségessé a bencés monostorok helyzetének megjavítását.¹

A 14. századi mozgalom első magyarországi írásos emlékei rendre az előző század pápáinak bencésekkel kapcsolatos rendeleteiben gyökereznek. Egészen a 13. század elejéig, az 1215. évi IV. lateráni zsinat rendelkezéseihez kell visszanyúlnunk. III. Ince pápa (1198–1216) *In singulis regnis* kezdetű decretumában foglalta össze a bencésekre vonatkozó rendeleteit.² Szerkezeti reformot szorgalmazott, melyhez a ciszterciek szervezeti felépítését vette mintául: háromévente megtartandó közös káptalani gyűlést rendelt el minden országban, illetve tartományban, melynek költségeit az ott megjelenő apátok és más elöljárók közösen viselnék. Mivel a bencések számára ez új intézmény, az első egyetemes káptalanokra hívjanak meg két ciszterci apátot elnöknek, akik segítségével két másik választott bencés elnök vezesse le a tartományi gyűlést. A káptalan által választott vizitátorok ellenőrizték, hogy az adott tartomány monostoraiban betartják-e az egyetemes káptalanon hozott, minden monostorra és perjelségre vonatkozó rendeleteket, határozatokat.³ A pápa a káptalani elnökök és a püspökök figyelmét is felhívta arra, hogy gátolják meg a monostorok ügyeibe való világi beavatkozást.⁴

Ezek a rendelkezések nem jártak sikerrel a saját korukban Magyarországon, de Európa más országaiban sem, Angliát kivéve, ahol a káptalani mozgalom a 13. század végére érte el virágkorát.⁵

¹ Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1969. (a továbbiakban: Csóka 1969.) 471–490.

² Csóka 1969. 491.

³ A közös káptalan/káptalani gyűlés, tartományi gyűlés/káptalan, rendi káptalan, egyetemes káptalan fogalmakat egymás szinonimájaként használom.

⁴ Erdélyi László–Sörös Pongrácz: A pannonthalmi Szent Benedek rend története. I–XII/B. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) II. 8–9.; Csóka 1969. 492.

⁵ Csóka 1969. 493–494.

A IV. lateráni zsinaton a magyar bencések egyik legkiemelkedőbb középkori apátja, a pannonthalmi monostor feje, Uros is részt vett,⁶ tehát személyesen hallhatta a bencésekre vonatkozó reformintézkedéseket.

Am az első 13. századi, kifejezetten a magyar bencésekhez szóló, a rend megreformálásával kapcsolatban rendelkező bulla 1225-ből, III. Honorius pápától (1216–1227) származik.⁷ Ez a bevezetőjét tekintve igen terjedelmes, a magyar állapotokat érzékletes – s talán néha túlzó – szentírási részletekkel felvázoló oklevél a tartományi káptalanok megtartása ügyében intézkedik. Elmarasztalólag írja, hogy a IV. lateráni zsinat egyetemes káptalanok tartására vonatkozó rendelkezéseit kevésbé vagy egyáltalán nem tartották be Magyarországon. S ez így igaz, mert bár 1217-ben volt egy rendi káptalan Kapornakon, melynek levezetésében Róbert pilisi és István szentgotthárdi ciszterci apátok segédkeztek, de sem erről, sem a későbbiekről nem maradt fenn jegyzőkönyv.⁸ A pápa 1225-ben a bulcsi és a pécsváradi apátokat bízta meg, hogy még az adott évben hívjanak össze rendi káptalant Madocsára. Elrendelte, hogy ide minden magyar bencés monostor apátja, – az olyan helyekről pedig, ahol saját apát nincs – perjele egyházi fenytés terhe mellett köteles elmenni. Meg kell hívni a két szomszédos ciszterci apátot,⁹ hogy segítsenek a káptalan levezetésében. Ezen a gyűlésen ki kell jelölni a következő káptalan elnökeit is. Továbbá III. Honorius pápa azt is határozatba adta, hogy azokat, akiket a vizitátorok – hanyagságuk folytán – megfosztanak hivataluktól, az adott egyházmegye püspökei mozdítsák el.

Jól látható ebből az oklevélből, hogy III. Honorius III. Ince pápa nyomdokain haladt sok tekintetben a rendi káptalanokat illetően. Volt azonban két lényeges eltérés hivatali elődje és saját rendelkezése között. Az egyik – s ez a fontosabb – az, hogy III. Honorius nem háromévenkénti, hanem évenkénti rendi káptalanok megtartását írta elő. A másik eltérés a két rendelkezés között az, hogy az exempt apátoknak is részt kellett venniük a tartományi gyűléseken.¹⁰

A fent elrendelt madocsai káptalanról semmi további információnk nincs, azt sem lehet tudni, hogy megtartották-e egyáltalán.

A III. Honorius követő IX. Gergely pápa (1227–1241) is támogatta a káptalani mozgalom ügyét, és szorgalmazta a tartományi gyűlések megtartását. Sőt,

⁶ PRT II. 9.

⁷ PRT I. 76. sz. 663–666. Magáról az oklevélről PRT II. 9–10.; Csóka 1969. 544.

⁸ Csóka 1969. 543–544.

⁹ Az egyik apát biztosan a cikádori lehetett, mert ez a hely van a legközelebb Madocsához, a másik talán a zirci volt, bár enyhe túlzás azt állítani, hogy ez Madocsával szomszédos apátság. Ugyanakkor ha azt nézzük, hogy a már említett kapornaki rendi káptalanon a pilisi apát volt az egyik elnök, holott Pilisnél közelebb is volt ciszterci monostor, akkor nem kizárt Madocsa esetében Zirc feltételezése.

¹⁰ Tudjuk pl., hogy Cluny és a kongregációjába tartozó apátságok a IV. lateráni zsinat rendelkezései után nem vettek részt a tartományi káptalanokon; mert nem is volt előírva. Csóka 1969. 494.

további – bencésekre vonatkozó – reformintézkedéseket tartalmazó statútumokat adott ki 1235-ben és 1237-ben.¹¹ Ugyanő 1241-ben az esztergomi érseket szólította fel a magyar bencés monostorok megreformálására.¹² Ha másból nem is, ebből az adatból következik, hogy III. Honorius rendeletének sem volt fogantaja. Legközelebb a tatárjárást követően, IV. Sándor pápa (1254–1261) idejéből hallunk a magyar bencés rend problémáiról, amikor is 1256-ban a pannonhalmi apátot bízza meg rendi káptalan összehívásával és a monostorok megreformálásával.¹³

1279-ben pedig már oly előrehaladottak a problémák nemcsak a bencések, hanem az egész magyar egyház berkein belül – az ismert politikai anarchia okán is –, hogy Fülöp fermói püspök zsinatot hív össze Budán, melynek számos intézkedése kifejezetten a bencésekre vonatkozik, döntően a szerzetesi életmóddal kapcsolatosan.¹⁴

A fentiekben ismertetett 13. századi reformpróbálkozások közül nem véletlenül kaptak némelyek a többinél nagyobb hangsúlyt, ugyanis III. Honorius pápa 1225. évi bullájának – mely III. Ince pápa nyomdokain halad – átírásával indítják el reformtevékenységüket a 14. századi magyar bencések.

1327. október 18-án a nyitrai káptalan László garamszentbenedeki, László kolosi, Szigfrid széplaki, Gergely zobori és Tamás ludányi apátok kérésére átírja III. Honorius fenti oklevelét.¹⁵ Mint már fentebb láttuk, a pápai oklevél évenkénti káptalanok tartását rendeli el. A rendtörténetírás szerint 1327-ben tartottak bencés rendi káptalant Magyarországon, s ezt a tényt egy, Fejér okmánytárában kiadott oklevélre alapozzák.¹⁶ Azonban a hivatkozott oklevél éve 1337, s mint majd később látjuk, ekkor valóban lehetett rendi káptalan Magyarországon. Gyanús az 1327. évi dátum már csak azért is, mert ennek az évnek az őszén írták át a felvidéki apátok a fenti, káptalanok tartására kötelező oklevelet, tehát még csak magának az „intézménynek” az újraindítását kérvényezik.

Ezen átíró oklevélből levonható néhány – úgy érzem, lényeges – következtetés. Először is fontos kiemelni, hogy ez az oklevél belső kezdeményezésre, az említett apátok kérésére és összefogásával keletkezett. A fentebb vázlatosan ismertetett 13. századi reformkezdeményezések mindegyik dokumentuma kívülről, a Szentszék

¹¹ Csóka 1969. 494.

¹² PRT II. 11–12.; Csóka 1969. 544.

¹³ PRT II. 12.; Csóka 1969. 545–546.

¹⁴ Kun László emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged 1994. 141–184.; PRT II. 13–14.; Csóka 1969. 547.

¹⁵ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/III. 86. sz. 249–250., Fejér tévesen Benedeknek írja Szigfrid apátot; regesztája: Anjou-kori oklevéltár. Documenta Res Hungaricas Tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387. I–V., VII–VIII., IX., XI., XXIII. Budapest–Szeged 1990–1999. XI. (1327) 499. sz. 235.; Csóka 1969. 549.

¹⁶ Fejér VIII/III. 84. sz. 248.; PRT II. 15.

által indítványozva próbált megoldást találni a bencés problémákra. Egy kivétel akadt ugyan, amikor Favus pannonhalmi apát jelentésének hatására született intézkedés, de ez magának az apátnak egyedüli kezdeményezése volt. Olyan rendelet viszont, mely belülről indított és többek összefogásából eredő próbálkozás eredményeként keletkezett, 1327. október 18-ig nem született. Az is érdekes, hogy nem a nagy, királyi alapítású monostorok ezen ügy szereplői, hiszen az öt apátság közül csak Garamszentbenedek királyi alapítású, a többi magánkegyúri tulajdonban volt. Talán ennek az is lehet a magyarázata, hogy az említett monostorok mindegyike tartományurak territóriumán vagy annak közelében helyezkedett el, nevezetesen Garamszentbenedek, Kolos, Ludány és Zobor Nyitra megyében, Csák Máté területén, Széplak pedig, mely Kassától délkeletre feküdt, Aba Amádé és fiai érdekszférájába esett. Ezek a területek tehát különösen ki voltak téve előbb a tartományurak kénye-kedvének, majd pedig Károly Róbert országgyesítő harcai kellemetlen kísérő jelenségeinek és következményeinek. Miután 1323-ban a királynak végleg sikerült felszámolnia a tartományúri hatalmat, s az említett monostorokra is viszonylag nyugodtabb állapotok következtek, helyzetük javítása és szélesebb spektrumban az egész bencés rend érdekében vehették fel a káptalani mozgalom elejtett fonálát.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy Magyarország északi részén, tartományúri területeken voltak még működő bencés monostorok: Tapolca (Borsod megye) Ákos nembeli István területén, Szerencs (Zemplén megye) Petenye fia Péter „vidékén” és Szalka (Trencsén megye) Csák Máté territóriumán.¹⁷ Ezek kimaradtak a fent említett öt felvidéki apát reformkezdeményezéséből. Az öt – reformot elindító – apátság közül 4 Csák Máté területén található, tehát feltételezhető, hogy itt lehetett a legszükségesebb az eredeti állapotok visszaállítása. Persze a fenti körülmény önmagában még kevés lett volna a rendezés kezdeményezéséhez, valószínűleg tevékeny és lelkiismeretes apátok állhattak az említett monostorok élén, és erősen óhajthatták a bencés rend helyzetének rendezését, mert a mintául szolgáló pápai határozatok közül a szigorúbbat választották, azt, amely szerint évente kellett káptalani gyűléseket tartani. Különösen igaz lehetett az erős kezű vezető Széplak esetében, amely távol esett a másik négy, Nyitra megyében található monostortól. Akkori előljárója, Szigfrid az a személy volt, aki később garamszentbenedeki apátként a század minden bencés vonatkozású reformtevékenységében hallatta

¹⁷ PRT XII/B. 378., 391., 417. Az észak-magyarországi tartományúri területeken Bozók, Terecske, Százsd, Boldva bencés monostorai egyáltalán nem működtek a 14. század elején. PRT XII/B. 183., 189., 365., 377. Az is megfigyelhető, hogy országos szinten általában a periferián, azaz a tartományúri területeken találjuk a legtöbb, működését „szüneteltető” bencés monostort.

hangját. Életpályája és a reformé teljesen összefonódott, s többek között az e téren kifejtett tevékenysége jutalmául nyerte el a pannonthalmi apáti széket.¹⁸

Feltehetően a garamszentbenedeki monostor lehetett a reformkezdeményezés irányítója, nemcsak abból következtethetően, hogy apátjának neve szerepelt elsőként az 1327. évi oklevél kéreői között és királyi alapítása folytán, hanem mert a 14. század további reformtörekvései Szigfrid apát révén szorosan összekapcsolódtak Garamszentbenedek történetével.

Csóka J. Lajos szerint 1329-ben már tartottak rendi káptalant a magyar bencések.¹⁹ Ha ez így is lehetett, folyamatosan biztosan nem működhetett a káptalani rendszer, mert 1332 folyamán ismét a hazai bencések kezdeményezésével találkozunk.

XXII. János pápa (1316–1334) 1332. június 22-én²⁰ és ugyanezen év június 27-én²¹ kelt leveleiben ugyanis megemlíti, hogy kevéssel ezelőtt a magyar bencés apátok és perjelek egy csoportja fordult hozzá azzal, hogy sem III. Ince, sem III. Honorius pápának a rendi káptalanok megtartásáról szóló rendelkezéseit nem tartják be Magyarországon, illetve hogy „bizonyos okok” miatt egy idő óta nem lehet ilyen káptalanokat tartani az országban. Talán ez az idő egészen a tatárjárástól számítható, de a IV. (Kun) László uralkodása alatt jelenlévő anarchiáról biztosan, a „bizonyos okok” pedig a tartományúri széttagoltságban és annak felszámolása körül keresendők, mely körülmények nem használtak a tatárjárás óta enyésző monostoroknak. S hogy a tatárjárásig visszamenni mennyire nem korai ebben az esetben, azt mutatja majd egy 1344-es pápai oklevél, mely a tatárjárás óta pusztuló monostorok helyreállításáról rendelkezik.²² Az 1332. évi oklevelek nem írják át ugyan szó szerint III. Honorius pápa bulláját, viszont annak minden fontos rendelkezését átveszik, sőt maga az oklevél külön is hangsúlyozza, hogy az azt kiadó pápa III. Honorius nyomdokain halad. Továbbá XXII. János elrendeli, hogy a magyar bencések a pannonthalmi és a garamszentbenedeki apátok elnökletével tartsanak káptalant 1333-ban, majd pedig évente tegyék ugyanezt.²³ Biztosan tudjuk, hogy — az 1327-ben még széplaki apát — Szigfrid az egyik elnök, aki ekkor már a garamszentbenedeki monostor élén áll, ugyanis 1330-tól 1355-ig irányítja

¹⁸ Életrajzáról részletesen: Knauz Nándor: A Garam-melletti Szent Benedek-i apátság. I. Bp. 1890. (a továbbiakban: Knauz 1890.) 70–75.; Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. A magyar királyság megalapításától a konstanzi zsinatig. Bp. 1901. (a továbbiakban: Fraknói 1901.) 165., 194.; Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Bp. 1913. (a továbbiakban: Haiczl 1913.) 37.; PRT II. 57–60., XII/B. 100–102., 371.; Csóka 1969. 552., 556–557., 589–590.

¹⁹ Csóka 1969. 549.

²⁰ PRT II. 105. sz. 370–371.

²¹ Fejér VIII/III. 631–634.

²² PRT II. 130. sz. 397–398.

²³ PRT II. 15–16.; Haiczl 1913. 15., 37.; Csóka 1969. 549–550.

az apátságot. Ezekben az oklevelekben már nem írja elő a pápa, hogy meg kell hívni két ciszterci apátot is a káptalanra, tehát feltételezhető, hogy az már teljesen önállóan működő igazgatási fórumként próbálta betölteni funkcióját.

A rendtörténet teljesen azonosnak veszi a fent említett okleveleket, holott a két oklevél között van egy lényegesnek mondható eltérés. A korábbi változat utolsó részében az szerepel, hogy a püspökök sem városaikban, sem egyházmegyéikben ne akadályozzák a rendi káptalanokra igyekvő apátokat. Ez a kitétel nem szerepel a június 27-i oklevélben.

Mint láttuk, ebben az esetben is találkozunk Szigfrid apáttal, s hogy elismertsége növekvőben van a pápai udvarnál, ezen kívül az az oklevél is jelzi, mely 1332. július 5-én kelt Avignonban. Ebben XXII. János pápa megbízza a nyitrai püspököt, hogy Garamszentbenedeknek a zavaros időkben elkallódott javait és jogait állítsa helyre.²⁴

XXII. János 1332. évi júniusi okleveleiből kiderül, hogy most már a pannonhalmi apát is tevételes szerepet kap a bencés reformtörekvésekben, míg eddig hallgattak róla a források. Pannonhalmának a reformba való bekapcsolódását jelzi az az oklevél is, melyben János perjel és Bertold prokurátor, a pannonhalmi monostor szerzetesei kérésére a győri káptalan 1333. január 16-án átírja az iménti pápai rendelkezést.²⁵

A fentiekben ismertetett próbálkozások ellenére sem működhetett a káptalani rendszer — és nem csak nálunk nem, hanem a kontinens más országaiban sem —, mert a XXII. Jánost követő pápa, XII. Benedek (1334–1342) — gyakorlatilag a IV. lateráni zsinat bencés vonatkozású rendelkezései óta először — egy, a bencés élet problémáit minden téren feltáró, teljesen átfogó és újszerű reformkísérleteket is felvonultató — *Summa magistri* kezdetű — bullát adott ki 1336. június 20-án. Ez *Benedictina* néven lett a 14. századi bencés reformmozgalom szimbóluma, annak ellenére, hogy rendelkezései majdnem mindenhol süket fülekre találtak. Ez a bulla is legelső határozatai között említi a rendi káptalanok megtartását, de immár a III. Ince-féle türelmesebb úton haladva, háromévenként való összehívásukat rendeli el.²⁶ A *Benedictina* rendelkezik még az anyamonostorok évenkénti s minden egyes monostor napi káptalanjáról, a monostorok anyagi alapjainak biztosításáról, a rendbe való fölvetel módjáról, az egyes apátságok tisztségviselőiről, azok feladatairól és a monostorok megfelelő belső életéről. Azonban ezen rendelkezés igazi újítása a bencés szerzetesek egyetemre küldésének szorgalmazása volt. Semmivel nem foglalkozik a bulla annyira részletesen, mint ezzel. A monostoroknak minden 20 szerzetesük után egyet egyetemre kellett volna küldeniük. A tanulók kiválasztásának módjától kezdve, azok szállásain és költségein, ösztöndíjain át az egyes egyetemi

²⁴ Ferdinandus Knauz-Ludovicus Crescens Dedeck: Monumenta ecclesiae Strigoiensis. I–III. Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: Mon.Strig.) III. 317. sz. 214–215.

²⁵ Fejér VIII/III. 324. sz. 707–708.; PRT II. 16.

²⁶ Csóka J. Lajos kétévenkénti tartományi káptalanokat említ. Csóka 1969. 495–496.

fokozatok megszerzéséhez szükséges időig mindent részletesen szabályoz a pápai bulla.²⁷

A rendelkezés híre 1336 végén érkezik meg Magyarországra egy 1336. december 11-én kiállított pápai oklevél formájában.²⁸ Ez az oklevél gyakorlatilag a bulla Magyarországra érkezése (1337) előhírnökének tekinthető, mely a *Benedictina* legfontosabb pontjainak betartását rendeli el a magyarországi bencéseknek. XII. Benedek ebben az oklevelében egy tartományba vonja össze az esztergomi és a kalocsai érsekségek területén fekvő bencés monastorokat. A pápai levél címzettjeinek, a pannonthalmi, a bátai, a garamszentbenedeki (Szigfrid!) és a zalavári apátoknak az feladata, hogy alkalmas helyet keressenek egy — immár sokadik első — rendi káptalan összehívására. A további leírásban képet kapunk arról, hogy hogyan is történik egy ilyen káptalani gyűlés megszervezése: miután mindenki együtt van, elnököket kell választani, hiszen a fenti apátok nem elnöki megbízatást kaptak, hanem csak a káptalan megszervezésére lettek kijelölve. Meg kell határozni azt is, hogy ki tartsa az ünnepi misét, ki mondjon beszédet. Némi engedmény mutatkozik abban, hogy az összegyűlteket között procuratorok is vannak, tehát helyettessel is meg lehet oldani a káptalanon való részvételt. Arra is felhatalmazza a pápa a magyar bencéseket, hogy az egykori káptalanok rendelkezéseit — amennyiben nem ellenkeznek a *Benedictinával* — felújíthatják és meg-, illetve betarthatják. A Szent-szék részletes jelentéseket kér ezentúl a monastorok kiadásairól és jövedelmeiről, melyek alapján megállapítják azt, hogy hány szerzetest köteles tartani egy monastor, és hányat lehet ezek közül egyetemre küldeni.

A levél előrebocsátja azt is, hogy pápai díjbeszedők fognak érkezni, akik majd a *Benedictina* elküldésével kapcsolatos költségeket hajtják be. Továbbá az első káptalan megszervezéséért 80 tours-i ezüstöt rendel el költségtérítésként a felkért apátoknak, melyet a monastoroktól szedhetnek be. Ezt az oklevelet egyébként Csanád esztergomi érsek 1338. június 29-én Szigfrid garamszentbenedeki apát, — immár szentszéki vizitátor —, Dániel visegrádi és János széplaki apátok kérésére átírja.²⁹

Az 1336. december 11-én kelt részletes pápai levelet egy rövidebb követi két nappal később, mely csupán a háromévenkénti káptalanok megtartására buzdítja a pár nappal korábban felkért apátokat.³⁰ Ezt az oklevelet Fejér György — tévesen — 1335-re datálja, és így veszi át tőle a rendtörténetírás is. Már az oklevél tartalma is gyanússá teszi ezt az évet. A *Benedictina* előtt, a 14. században követett pápai rendelkezések — III. Honoriusé, XXII. Jánosé — ugyanis az évenkénti káptalanokat

²⁷ Részletesen: PRT II. 17–38.; Csóka 1969. 495–501., 531. Továbbá: Haiczl 1913. 37. tévesen 1337-re datálva a bullát, mely év a Magyarországra érkezésének időpontja.

²⁸ Fejér VIII/IV. 75. sz. 181–187.; PRT II. 38. nem említi a szervező apátok között a garamszentbenedekit; Csóka 1969. 550.

²⁹ Fejér VIII/IV. 160. sz. 337–338.; PRT II. 124. sz. 390–393.; Knauz 1890. 71.

³⁰ Fejér VIII/IV. 23. sz. 95.; PRT II. 16.

szorgalmazták. III. Ince pápa óta a *Benedictina* az első pápai bulla, mely a hároméves periódushoz tér vissza, tehát az erről szóló rövid pápai levél nem keletkezhetett a *Benedictina*, azaz 1336. június 20-a előtt.

1337. január 13-án újabb buzdító pápai levél érkezik a magyar bencések előjáróinak címezve, a reformbulla rendelkezéseinek teljesítését, elterjesztését és megtartását kérve.³¹ Kellő „felhajtás” előzte meg tehát a *Benedictina* Magyarországra érkezését.

1337. április 1-jén kelt a pápa bencés tanácsadóinak³² közjegyzői levele, mely tulajdonképpen a reformbullával együtt érkezett, és az azzal kapcsolatos tennivalókról rendelkezik.³³ Csóka J. Lajos szerint a reformbullához — mely most érkezett — volt csatolva az a megbízólevél, mely felkéri a pannonthalmi, a bátai, a garamszentbenedeki és a zalavári apátokat az első rendi káptalan megtartására.³⁴ Az a levél 1336. december 11-én kelt, nem valószínű, hogy csak fél év múlva csatolták az akkor Magyarországra hozott *Benedictinához*. Hiszen az apátoknak elő kellett készíteniük azt az egyetemes káptalant, melyen a bullát fogadják és kihirdetik: az 1336. december 11-től 1337. április 1-jéig tartó időszak szükséges is lehetett egy káptalan megszervezéséhez. A közjegyzői oklevél szerint két pápai megbízott hozza a bullát, melynek elküldéséért 120 aranyforintot számolnak fel a magyar tartománynak. Az első tartományi káptalanon — melyet feltehetően meg is rendeztek a bencések 1337-ben³⁵ — kell elosztani ezt az összeget arányosan az egyes monostorok között. Részletesen leírják a pénz behajtásának összes határidejét, s amennyiben nem teljesítenék a befizetést a legkésőbbi határnapig, akkor először interdictummal, majd felfüggesztéssel s végül kiátkozással sújtják a monostorok ezért felelős előjáróit.

A bulla kihirdetésére Boleszláv bátai apátot kérték fel.³⁶ Hogy miért éppen őt, nem tudni. Báta csak a rendelkezés Magyarországra érkezése körüli időkből tűnt fel a reformmozgalomban. Az biztos, hogy Boleszláv apátnak volt egy, a pápa elé vitt ügye, melyről 1337. március 28-án készült oklevél az avignoni udvarban,³⁷ s talán ekkor merülhetett fel a neve a bullaki hirdetés kapcsán. Am lehet, hogy egyszerűen csak arról van szó, hogy a reformbullát hozó pápai megbízottak útjába ez a bencés monostor esett a leghamarabb, s kézenfekvő volt az ottani apátnak adni a bullaki hirdetés feladatát.

³¹ Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I-II. Romae 1859-1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 912. sz. 611.; PRT II. 16.

³² Velük tanácskozta meg és dolgozta ki XII. Benedek pápa a *Benedictina* pontjait. PRT II. 16.

³³ PRT II. 119. sz. 384-385.

³⁴ Csóka 1969. 550.

³⁵ Fejér VIII/III. 84. sz. 248. tévesen 1327-re datálva.

³⁶ PRT XII/B. 121.

³⁷ Fejér VIII/IV. 112. sz. 243-245.

A reform — legalábbis azon ága, amely a bencés monastoroknak a rendi előírások szerinti működését szorgalmazta — akadozhatott, mivel XII. Benedek pápa 1337. október 15-én kelt levelében³⁸ az egri püspököt szólítja fel arra, hogy némely bitorlók által elfoglalt monastorokat szerezzen vissza a rend számára, azokba megbízható szerzeteseket telepítsen, és reformálja meg azokat. Ennek elintézése igazából a bencés rendi káptalan feladata lett volna, s mintha ez a dokumentum árnyékot vetne működése hatékonyságára. A pápai levél szerint egy István nevű kóbor szerzetes elfoglalta Bulcs (Lippától keletre)³⁹, Biszere (Arad megye), Garáb (Valkó megye) és Mogyoród (Pest megye) monastorait, szerzeteseket nem tartott bennük, a monastorok birtokait elherdálta. Kolozsmonastort és a bélai perjelséget Pál ágostonos remete, erdélyi püspök egy ideig törvényesen birtokolta egyházi javadalomként, ám amikor a pápa visszahívta kommandájából, nem engedelmeskedett. Ő sem tartott szerzeteseket monastorában és perjelségében, együtt lakott laikus szolgálival, a monastor javait saját kedvére használta. Mindhiába volt azonban a pápai rendelet, mert csak Szigfrid garamszentbenedeki apát munkálkodásának köszönhetően sikerült eltávolítani a bitorlókat a mondott monastorokból valamikor 1340 körül.

A reformfolyamat akadozását nemcsak a fenti oklevél jelzi. Szélesebb spektrumban ide kapcsolható ennek igazolására a magyar főpapok 1338-as panaszlevele is, melyet XII. Benedek pápának írtak Károly Róbert egyházpolitikáját kifogásolva. Az egész egyházat érintő sérelmek között a szerzeteskonventekre is vonatkoztatható a káptalani választás hiánya, a kegyúri jogok eladományozása, az egyháziak hadbászallási kötelezettsége. Károly Róbert konszolidációs politikája következtében annyira felgyorsultak az események, hogy sokan ezt hatalmukba gázolásnak vették, pedig csak a rendteremtés érdekében történtek.⁴⁰

A bencés rendi reform rendszeres káptalani gyűléseket szorgalmazó irányvonalának első, megbízható forrással igazolható eredménye — az utolsó erre vonatkozó pápai rendelkezés után hat évvel — az 1342. június 2-án Visegrádon megtartott rendi káptalan.⁴¹ Ennek a gyűlésnek Vilmos pannonhalmi és Szigfrid garamszentbenedeki apátok voltak az elnökei. A pécsváradi, a zobori és a kolosi apátok töltötték be a definitori tisztséget. A garamszentbenedeki perjel és néhány szerzetese terjesztette be azt a kérvényt, mely apátjuk, Szigfrid költségeinek megtérítését kérte, mely kiadásai akkor keletkeztek amikor Mogyoród, Kolozsmonastor, Bulcs, Biszere és Béla monastorait a rend számára visszaszerezte. A káptalan 400 aranyforintot ítelt meg Szigfridnek és monastorának a visszafoglalt apátságok terhére,

³⁸ Theiner I. 928. sz. 618–619.; PRT II. 124. sz. 390–393.

³⁹ Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez a Bulcs az a monastor, mely 1225-ben megbízást kapott III. Honorius pápától rendi káptalan megrendezésére Madocsán.

⁴⁰ Kristó Gyula–Makk Ferenc: Károly Róbert emlékezete. Bp. 1988. 186–189.

⁴¹ Fejér VIII/IV. 309. sz. 604–605.; PRT II. 128. sz. 395–396.; Knauz 1890. 71.; PRT II. 38.; Csóka 1969. 552.

köztük arányosan elosztva. Ugyanerről a rendi káptalanról közjegyzői oklevél is készült 1342. június 6-án.⁴² A két oklevélből kiderül, hogy ez a káptalan négy napig tartott, melyen részt vett a pannonthalmi, garamszentbenedeki, pécsváradi, zombori, kolosi, szekszárdi, visegrádi, zebegényi, almádi, kolozsmonostori, széplaki és zalavári apát, és ők csak a név szerint említett résztvevők. Ki kell emelni, hogy ott volt a rendi káptalanon a kolozsmonostori apát is, annak a monostornak az előjárója, melyet a bitorló Pál erdélyi püspöktől kellett Szigfrid apátnak visszaszereznie. Tehát annak a monostornak a megreformálása pár év alatt sikeresen végbement.

Az 1342-ben megtartott rendi káptalan nagyobb összefüggésbe helyezésével képet kaphatunk arról, hogy a bencés reform nem csupán a rend belső ügye volt. Már helyszíne is árulkodó: Visegrádon tartották a gyűlést, ahol ugyan volt bencés monostor, de nem volt oly nagy jelentősége akkoriban, mint pl. Pannonhalmának vagy Garamszentbenedeknek. Visegrád azonban a Károly Róbert-kori Magyarország „fővárosa” volt, azaz a rendi káptalan a királyi központban zajlott. A résztvevő, név szerint ismert apátok közül (12) nyolc királyi alapítású bencés monostor feje volt. A reformot 1327-ben elindító 5 monostorból négy képviseltette magát a visegrádi káptalanon. Már korábban, a *Benedictina* magyarországi kihirdetése körüli tevékenykedésben is döntően királyi alapítású monostorok apátjai vettek részt mint káptalanszervezők vagy káptalani elnökök. Mindezek arra engednek következtetni, hogy bár 1327-ben még főleg magánkegyuraság alá tartozó monostorok kezdeményezték a reformok beindítását, azt rendi belügyként kezelve, addig 1342-ben már királyi monostorok irányításával, a királyi központban, Károly Róbert „szeme előtt” zajlik a rendi reform következtében feléledő és a megújítást továbbra is szorgalmazó káptalani gyűlés. Úgy tűnik tehát, hogy a magyarországi bencések megreformálása is a Károly Róbert-i rendteremtés, az országegyesítési harcokat követő konszolidációs politika része volt. Nem volt ez másként Kelet-Közép-Európa környező országaiban sem. A cseheknél és a lengyeleknél is az uralkodók hajtották, és vitték végbe a monasztikus reformokat politikájuk sikeressége érdekében felhasználva.⁴³

Még mielőtt egy következő káptalanról hallanánk, XII. Benedek utódja, VI. Kelemen pápa (1342–1352) — talán az említett monostorok sikeres visszaszerzésének eredményességét látva — 1344. március 18-án megbízható jelentésből értesülve a magyarországi állapotokról elrendelte, hogy a magyar bencés apátok, perjelek és apátnók válasszanak megfelelő embereket a tatárjárás óta pusztuló több mint 40 monostor birtokainak és jogainak visszaszerzésére és visszaállítására az ezzel járó

⁴² PRT II. 129. sz. 396–397.

⁴³ Kaspar Elm: Les ordres monastiques, canoniaux et militaires en Europe du Centre-Est au bas moyen âge. In: L'Église et le peuple chrétien dans le pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe–XVe siècle). Rome 1990. (a továbbiakban: Elm 1990.) 169., 180.

kiadásokat közösen viselve.⁴⁴ A megbízható jelentés forrása Szigfrid garamszentbenedeki apát volt, aki talán személyesen kérte a pápát fenti rendelete kibocsátására, hiszen tapasztalata volt már e téren.⁴⁵ A rendtörténet szerint a magyarországi apátok már 1342-ben nagyrészt megvalósították azt, amit a pápa majd csak 1344-ben rendel el.⁴⁶ Ez azért nem állja meg a helyét, mert 1337 októberében maga XII. Benedek pápa kezdeményezett hasonlót, mint utódja, csak ő konkrét monostorok esetében.

Talán 1348-ban is tartottak egyetemes rendi káptalant a magyarországi bencések, ugyanis ebben az évben a bencés apátok gyűlése (!) választotta meg az új dombói apátot, Ulrikot.⁴⁷ Erről a feltételezett káptalanról semmi további információnk nincs.

A visegrádi követő, forrással bizonyíthatóan megtartott káptalanról csak nagysokára értesülünk: 1366. október 21-én tartották Mogyoródon.⁴⁸ Felvetődik a kérdés, hogy valóban eredményesnek mondható-e a *Benedictina* a káptalani mozgalom terén. Hiszen a reformbulla kiadása (1336) után a bullát közzétevő feltételezett 1337. évi káptalant nem számítva csak 1342-ben hallunk tartományi gyűlésről, ezt követően pedig — a szintén csak feltevés szintjén létező 1348-as rendi káptalant figyelmen kívül hagyva — 1366 a legkorábbi időpont. Ha azonban alaposan szemügyre vesszük az 1366. évi rendi káptalanról szóló oklevél szövegét, találunk benne olyan rejtett információkat, melyek talán okafogyottá teszik a fenti kérdést. Ezen a káptalanon a pannonthalmi, a visegrádi, a zobori és a pécsváradi apátok elnököltek. Az 1342. évi káptalanról már ismerős garábi monostor ügyében ültek össze, ugyanis az újra illetéktelen kezekbe került. Még rosszabb volt a helyzet, mint a korábbi esetben. Egy Csehországból ajánlólevél nélkül jött szerzetes, Konrád foglalta el Garábot és bélai perjelségét, ahol egy rossz hírű asszony lakott a lányával, s e lány Konrád ágyasa volt. A monostor javait eltékozolta, s amikor letételének hírére szökni próbált, elfogták és Pécsváradra vitték. Konrád bűnös élete is tartalmaz a káptalanok megtartásának rendszerességéről szóló információt. Nevezetesen, hogy soha nem jelent meg a nagykáptalanokon. Azt tudjuk, hogy a visegrádi káptalan idején Garábon minden a szerzetesi életnek megfelelően folyt, tehát Konrád valamikor 1342 után foglalhatta el a monostort, és nem járt a nagykáptalanokra, vagyis 1342 és 1366 között voltak rendi káptalanok. Egynek még a helyszínét is tudjuk, szintén a fenti oklevélből, amikor azt mondja, hogy már az előző káptalanon — melyet Garamszentbenedeken tartottak feltehetően 1364-ben⁴⁹ — megállapodtak a mogyoródi helyszínben és időpontban, valamint a defini-

⁴⁴ PRT II. 130. sz. 397–398.; Knauz 1890. 72.; Csóka 1969. 589.

⁴⁵ Knauz 1890. 72.; Csóka 1969. 589.

⁴⁶ PRT II. 38.

⁴⁷ PRT XII./B. 432.

⁴⁸ PRT II. 190. sz. 510–513.; PRT II. 39.; Csóka 1969. 551–553., 558.

⁴⁹ Feltételezhető 1348-ban is egy rendi káptalan. Lásd a 47. jegyzetet.

torok és a nótáriusok személyében, utána pedig szokás szerint (!) megállapították a vizitátorok útvonalát és feladatát. A mostani mogyoródi káptalan is *pro rite* (!) tartják.

Mindezekből úgy tűnik, hogy a *Benedictina* káptalanok tartására vonatkozó rendeletei többé-kevésbé megvalósultak Magyarországon, de hogy „a legszebb gyümölcsöket termette”,⁵⁰ ebben már nem vagyok biztos. Nem maradtak fenn a rendi káptalanok jegyzőkönyvei, így nem tudhatjuk, hogy milyen ügyeket tárgyaltak. Egy rendelet viszont biztos, hogy nem valósult meg Magyarországon a *Benedictinából*, az egyetemre járás követelménye. Nagyon kevés a külföldön tanuló magyar bencés. Pl. Bécsben és Krakkóban — a legközelebbi egyetemeken — egy sem tanul a 14. században.⁵¹ Igaz, hogy a bécsi skót apátságban tartózkodott egy magyar bencés,⁵² de ennek más oka is lehetett, nemcsak a tanulás.

A Magyarországgal szomszédos kelet-európai országok közül Lengyelországban a *Benedictina* hatására indultak el a reformok, ahol több monostor kezdett el szervezkedni egy laza kongregációt létrehozva,⁵³ de a pápai reformnak nem sok foganatja volt.⁵⁴ Csehországban a 14. században virágkorukat élik a monasztikus apátságok jórészt az uralkodói politikának köszönhetően.⁵⁵ A cseh bencés monostorok megreformálása a břevnovi apátság irányításával történt. Hatásköre nemcsak az általa alapított perjelségekre vonatkozott, hanem XII. Benedek és IX. Bonifác pápáknak köszönhetően az összes cseh bencés apátságra kiterjedt vizitációs joga.⁵⁶

Összegezve tehát a magyarországi 14. századi bencés reformmozgalmat, a *Benedictina* bullából csak a tartományi káptalanok megtartásáról szóló rendelkezések csapódnak le a hazai okleveles anyagban, s úgy tűnik, hogy a III. Ince pápa óta folyó, ilyen irányú próbálkozások végre révbe értek Magyarországon a 14. század közepe felé. A magyar törekvések másik eredményét néhány idegen kézre került monostornak a rendbe való visszavétele jelentette, de erre vonatkozó intézkedések nincsenek a *Summa Magistri* bullában. Azt már elképzelhetőbbnek tartom, hogy ezeknél a visszavett monostoroknál alkalmazni lehetett reformálás gyanánt a bencések életmódjával, mindennapjaival foglalkozó passzusokat.

⁵⁰ Csóka 1969. 550.

⁵¹ A 15. században is csak hét magyar bencséről tudunk, akik Bécsben vagy Krakkóban tanultak. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 246.

⁵² Csóka 1969. 562.

⁵³ Elm 1990. 171.

⁵⁴ Csóka 1969. 516.

⁵⁵ Elm 1990. 169.

⁵⁶ Csóka 1969. 515.; Elm 1990. 167.

Reform Endeavors of the Benedictine Order in the Fourteenth Century

The reform movement of the Benedictine Order began in 1327 for the inner initiative of five abbots of the abbeys from Upper Hungary; thus it was not an impact of the reformative bull (*Benedictina*) of 1336. The abbots of Garamszent-benedek, Zobor, Kolos, Ludány and Széplak urged to hold annual chapters of the Order. The *Benedictina* was announced in Hungary in 1337. There is no data for holding annual chapters between 1327 and 1342, although, the papal bulls issued in this period imply that the movement flagged.

The first chapter was held in Visegrád (1342) which can be proved by charters. The chapter was mostly led by the abbots of abbeys which were royal foundations. The „renovation” of the Benedictines may have been a part of the consolidation achieved by King Charles Robert I. The prime mover of the reformation was Sigfried, the abbot of Garamszentbenedek. After 1342, it was 1366 when the sources indicate another chapter; and it is possible that during this interval there was no chapter held.

The only part of the *Benedictina* which came to fruition in Hungary concerned the holding of annual chapters. Nevertheless, independent from the reformative bull, the Order managed to regain monasteries which had been alienated earlier.